

СУБ'ЄКТНИЙ ВИМІР ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ТА ПРОГНОСТИЧНА ПОТУЖНІСТЬ ПАРАМЕТРА

У статті висвітлюються деякі аспекти суб'єктного підходу до поглиблення наукового пізнання психології особистості педагога.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність, суб'єктно-вчинкова парадигма.

Постановка проблеми. В останні роки у вітчизняній психології значно активізувався інтерес до суб'єктного виміру людини (К.О.Абульханова-Славська, А.В.Брушлинський, О.Є.Гуменюк, С.Д.Максименко, В.А.Петровський, О.Б.Старовойтенко, В.О.Татенко, А.В.Фурман). Йдеться про суб'єктний підхід в психотерапії (Н.Ф.Каліна), про стійкість мотивів, міру суб'єктної значущості в системі інших людей і власного «Я» (О.О.Бодальов), про таку особливість особистості «суб'єкта», як інтернальність (І.М.Юсупов), про емпатії як особливу форму психічного відображення суб'єктом об'єктивної реальності, що опосередкована внутрішнім світом іншого. Як зазначає у цьому контексті В.Є.Чудновський, при суб'єктному підході і в характеристиці особистості, і в поведінці людини наголошується саме на ролі активного, творчого начала. Існує думка (О.Моляко, В.Рибалка), що особистість стає суб'єктом творчості не лише тоді, коли у неї сформувалася особиста структура відносин; «суб'єкт – нова якісна визначеність особистості».

Мета статті: конкретизувати психологічну сутність особистості як суб'єкта педагогічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Поглибленню наукового пізнання суб'єктного виміру особистості сприяють праці В.М. М'ясищева і Б.Г.Ананьєва. Так, з погляду останнього, якщо особистість є «вершиною» всієї структури людських властивостей, то індивідуальність – «глибина» особистості й суб'єкта діяльності [2]. При цьому враховується, що «особистість – це суб'єкт, здатний не тільки пристосовуватися до оточуючої його дійсності, але й переробляти її відповідно до своїх цілей і потреб» [5].

Згідно з позицією А.В.Брушлинського, суб'єкт – це всеохоплююче, найбільш широке поняття людини, яке узагальнено розкриває неперервно розвиткову єдність і природних, і соціальних, й індивідуальних та інших її рис. Відносно поняття «особистість», то науковець вважає його менш широким визначенням людського індивіда, оскільки тут на перший план виступають неприродні, асоціальні властивості [4].

Методологічні засади суб'єктного підходу детально розробляються в межах наукової школи К.О.Абульханової-Славської. Підґрунтям в цьому виступає «принцип суб'єктно-особистісної організації, що об'єднує життєвий, інтерактивний діяльнісний простір функціонування особистості з її самоорганізацією, саморегуляцією (самокеруванням своїми психічними, особистісними й іншими можливостями) та розвитком у напрямі вдосконалення власної індивідуальності» [1, с. 305].

Вчена доходить методологічно ціннісного висновку: якщо особистість стала суб'єктом діяльності, то вона вже починає спиратися у життєдіяльності на власні стратегії, незважаючи на свої психічні ресурси, що утворюють індивідуально неповторну композицію, а остання підпорядкована діяльності особистості. Отже, стає зрозумілим, чому, коли ми намагаємося підкреслити характер активності особистості, то спираємося на категорію «суб'єкт».

У контексті зазначеного підходу видається за можливе сформулювати уявлення про суб'єктність саме педагога, що становить суттєвий інтерес у зв'язку з дослідженням проблеми становлення вчителя-вихователя. Існує позиція (І.О.Серьогіна), за якою в структурі суб'єктності педагога важливо розрізняти такі фактори, як-от: усвідомлення

власної активності, унікальності, свідомості, можливості вільного вибору і бути відповідальним за цей вибір.

Саме у такому ракурсі й осмислюється особистісно-професійна роль фахівця вітчизняної освітнянської сфери у зв'язку з окресленням шляхів подолання кризових явищ у цій галузі [3, с. 28-31].

У сучасних умовах суб'єктний підхід актуалізується, оскільки відбувається переосмислення цінностей, коли людина постає насамперед як суб'єкт морального розвитку. До того ж у контексті проблематики вікової та педагогічної психології особливої гостроти набуває суб'єктне самовизначення молодого людини в період повноліття. Так, за цього підходу суб'єктне самовизначення розглядається як мотиваційний вчинок, «індивідуально та соціально відповідальний акт осмисленої реалізації людиною своєї сутності».

Соціальний і суб'єктний контексти розвитку «Я-концепції» висвітлені у дослідженнях А.В.Фурмана, О.Є.Гуменюк [8]. Виходячи з того, що «Я» – це своєрідний центр управління поведінкою, діяльністю, спілкуванням і вчинками, науковці доходять висновку, що «бути особистістю означає бути суб'єктом діяльності і самосвідомості», а головна характеристика особистості людини – це її суб'єктність [8]. При цьому суб'єктність розуміється ними як соціальний, діяльнісно-перетворювальний спосіб буття людини. Отже, суб'єкт – це людина як носій (ініціатор, творець) предметно-практичної діяльності та пізнання, а особистість є «особливою рисою людини», способом буття особи у системі взаємовідносин з іншими [8].

Значний внесок у поглиблення уявлення про «суб'єктний вимір» у психології зробив В.О.Татенко, який на основі багаторічних досліджень довів, що на кожному етапі онтогенезу індивід виступає як цілісний суб'єкт. Автор зауважує, що «суб'єкт завжди має себе (має себе), наявний і завжди перебуває в стані самостановлення, самовдосконалення і саморозвитку» [7]. До того ж В.О.Татенко максимально зближує поняття «суб'єкт» і «активність», наполягаючи на тому, що «суб'єктність як схильність до відтворення, творіння себе у відповідних, а часом і несприятливих умовах, є універсальна властивість живої матерії» [7].

Подібної позиції дотримуються й деякі інші дослідники (Є.І.Ісаєв, В.І.Слободчиков). Розглядаючи суб'єктність як складне утворення, вони доводять доцільність розрізняти в ньому самостійність та ініціативність.

У зв'язку із зазначеним особливо важливим є положення С.Л.Рубінштейна щодо змістового навантаження поняття «ставлення»: «людина є особистістю завдяки тому, що вона свідомо визначає своє ставлення до навколишнього». Крім того, зміст «ставлення» розглядається ще й у контексті намагання дослідити суб'єктний рівень психічного. Так, у дослідженнях В.О.Татенка аналізується рівень сутнісного відображення (рефлексії) дійсності й сутнісної організації (цілеспрямованої регуляції) психічної активності, рівень психіки, «піднявшись до якого людина починає ставитися до власної психіки... як до суцього в собі, ... як цінності й цілі». Саме тому, спираючись на роботи О.В.Бондаренко, А.В.Брушлинського, З.С.Карпенко, М.І.Найдьонова, В.А.Роменця, Н.В.Чепелєвої, Ю.М.Швалба, можна говорити про усталеність суб'єктно-вчинкового підходу, провідною ідеєю якого виступає самоорганізація і самодетермінація активності в процесі вчинкового вибору.

Зауважимо, що терміни «вчинок», «теорія вчинку» є активно вживаними у працях В.А.Роменця. На думку науковця, «саме вчинок у його психологічній структурі виступає безпосереднім «механізмом» моральної творчості» [6, с. 193]. Розглядаючи вчинок як «перетворення людиною моральної ситуації», В.А.Роменець доводить: вчинок у його повноцінному вираженні виступає водночас і як «акція духовного розвитку індивіда», і як творення моральних цінностей [6]. Зазначене пояснює, чому людина прагне утвердитися в ролі суб'єкта вчинку. У світлі цього стає зрозумілим, чому В.А.Роменець – автор оригінальної філософсько-психологічної теорії вчинку – стверджує, що кожна психологічна система може вважатися перспективною лише залежно від того, наскільки вона вибудовує себе, орієнтуючись саме на «вчинкову логіку, вчинковий принцип, вчинкову категорію» [6].

Отже, головною домінантою суб'єктності виступає здатність до самозмін. У цьому зв'язку значним пояснювальним потенціалом слугує положення С.Л.Рубінштейна, якому належить ідея взаємозв'язку категорій «суб'єкт» і «самодіяльність» і твердження, що суб'єкт є якістю особистості; суб'єкт не може розглядатися відокремлено від діяльності.

Зазначене пояснює нерозривність зв'язку діяльності суб'єктом – саме через вчинки уможливаються зміни в людині, в умовах її життя; першопричиною є суб'єктне начало в людині в ході її розвитку. Як вважають деякі дослідники (А.К.Осницький), якщо йдеться про суб'єктне ставлення до виконуваної діяльності, то розуміється зверненість людини до наявних внутрішніх резервів, що створюють можливість вибору засобів здійснення цієї діяльності.

Певною мірою усвідомити безсумнівні переваги суб'єктно-вчинкового підходу дозволяють результати досліджень О.М.Леонтьєвим проблеми особистості. Науковець, зокрема, доходить висновку, що «внутрішнім моментом діяльності є особистість»; саме особистісний смисл виражає ставлення суб'єкта до усвідомлюваних об'єктивних явищ «як до цікавих, бажаних, корисних». До того ж урахування твердження П.Я.Гальперіна, що суб'єкт є завжди суб'єктом цілеспрямованої дії, надало можливість сучасним науковцям визначити й фундаментальні ознаки діяльності особистості: вона не лише реалізує вихідні життєві ставлення суб'єкта, але й породжує нові (І.Нікітіна, А.Павліченко, С.Пазуркіна).

Отже, перспективність саме суб'єктно-вчинкового підходу може бути простежена за таким аспектом: за чітким розмежуванням понять «суб'єкт» (функціональна характеристика) і «особистість» (змістовна характеристика) людини. Це по-перше. У зв'язку з зазначеним виокремлюються такі позиції: особистість – найвищий рівень розвитку суб'єкта (Л.І.Анциферова); суб'єкт виступає найвищим шаблоном становлення особистості (О.Г.Асмолов, З.І.Рябікіна, Г.Ю.Фоменко); особистість (персона) є стрижневою характеристикою суб'єкта – тією, що надає спрямованості процесам самоорганізації та саморозвитку (О.О.Сергієнко). Принципово важливою нам видається думка й про метарівень онтогенезу суб'єктності: людина як суб'єкт розвитку, суб'єкт діяльності, суб'єкт життя (Т.О.Серебрякова).

По-друге, у межах суб'єктно-вчинкового підходу більшої рельєфності набуває знання про явище, що виступає найяскравішим способом діяльності людини, тобто феноменологія вчинку. За В.А.Роменцем, саме останнє «слід розглядати як всезагальний принцип, який допомагає тлумачити природу людини й світу в їх пізнавальному та практичному відношеннях».

По-третє, суб'єктно-вчинкова парадигма сучасної психологічної науки, на відміну від інших, розширює уявлення про індивідуально-неповторний ціннісно-смісловий, культурно-особистісний виміри активності людини.

До того ж вивчення в межах цієї парадигми процесу становлення професіоналу як суб'єкта праці дозволило науковцям конкретизувати ті властивості, котрих набуває професіонал як суб'єкт праці на відміну від пересічного виконавця. Так, у дослідженнях проведених представниками наукової школи В.Д.Шандрикова, окреслено ці властивості: фахівець сам ставить мету професійної діяльності, визначає шлях і засоби її досягнення, несе відповідальність за наслідки реалізації, тобто володіє діяльністю в цілому, утримує її предметність у будь-яких ситуаціях діяльності, її змін та розвитку.

Висновки. Отже, є підстави стверджувати, про актуалізацію психологічного положення про те, що властивості будь-якого об'єкта існують для всіх, а дії і переживання, які викликає у різних людей цей об'єкт, – різні; джерелом особливостей переживань і дій виступає саме суб'єкт ставлення.

Перспективи подальшого наукового пошуку ми пов'язуємо з дослідженням ролі вищої педагогічної школи у формуванні майбутнього фахівця як суб'єкта продуктивної педагогічної діяльності.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. – М.: Наука, 1980. – 335 с.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – СПб: Питер, 2001. – 288 с.
3. Біла книга національної освіти України/За ред. В.Кременя.–К.:Інформсистема, 2010. – 342с.
4. Брушлинский А.В. О критериях субъекта // Психология индивидуального и группового субъекта – М.: ПЕРСЭ, 2002. – С. 9-24.
5. Мясищев В.Н. Психология отношений [сост. Журавель В.А.; под ред. А.А. Бодалева]. – Москва-Воронеж, 1995. – 356 с.
6. Роменець В.А. Психологія творчості [навчальний посібник]. – 3-е вид. – К.: Либідь, 2004. – 288 с.
7. Татенко В.А. Психология в субъектном измерении: [монография]. – К.: Вид. Центр «Просвіта», 1996. – 404 с.
8. Фурман А.В., Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: [навчальний посібник]. – Львів: Новий світ, 2006. – 360 с.

Надійшла до редколегії 1.02.2011

Кичук А.В. Субъектное измерение личности: психологическая прогностическая сущность параметра.

В статье освещаются некоторые аспекты субъектного подхода к углублению научного познания психологии личности педагога.

Ключевые слова: *субъект, субъектность, субъектно-поведенческая парадигма.*

Kichuk A.V. The subjective defining of personality: psychological essence and prospective possibilities of the parameter.

The article deals is devoted to several aspects of the subjective approach to extend scientific knowledge of the psychology of the personality of a teacher.

Key words: *subject, subjectivity of the teacher, subjective paradigm of behavior.*